

Сейдалиева М. К., улук окутуучу, медколледж
Кудайбердиева А. М., окутуучу, медколледж
Кудиева А.И., окутуучу, медколледж
Ош мамлекеттик университети
Ош мамлекеттик социалдык университети

ДАРЫГЕРДИК ЭТИКАНЫН ТАРЫХЫЙ МОДЕЛДЕРИ

HISTORICAL MODELS OF MEDICAL ETHICS

Аннотация: Иштин максаты-медицинада илим жана технологиянын жетишкендиктерин колдонуу менен келип чыккан биоэтикалык илимдин зарылдыгын белгилөө, ар кандай кырдаалдарга жараша колдонулган дарыгердик этиканын тарыхый моделдеринин маңызын аныктоо. Азыркы медицинанын проблемалары философиялык, этикалык, укуктук көз караштан анализденген. Дарыгердик ишмердүүлүктөгү этикалык моделдер тарыхыйлуулук принцибинин негизинде каралган. Изилдөөдөн алынган натыйжалар дарыгердин иш-аракетинде учураган баалуулуктардын чыр-чатагын, дилемаларды чечүүдө колдонулат. Бул тармактагы ар кандай моралдык жана укуктук маселелерди чечүүнүн негизги өбөлгөсү болот.

Аннотация: Цель работы-определить необходимость биоэтической науки, возникшей с применением в медицине достижений науки и технологий, использованные в разных ситуациях исторические модели врачебной этики. Анализируется проблемы современной медицины с философской, этической, правовой точки зрения. Рассмотрены этические модели врачебной деятельности на основе принципа историзма. Полученные результаты исследования применяются в решении конфликтов ценностей, дилем, которые встречаются в деятельности врача. Является предпосылкой в решении моральных и правовых проблем в этой области.

Abstract: This article explores the need for a bioethical science that has arisen with the application in medicine of the achievements of science and technology, historical models of medical ethics used in different situations. The problems of modern medicine are analyzed from the philosophical, ethical, legal point of view. Ethical models of medical activity based on the principle of historicism are considered. The results are applied in the solution of conflicts of values, dilemma, which occur in the activities of a doctor. It is a prerequisite for solving moral and legal problems in this area.

Түйүндүү сөздөр: биомедициналык этика, Гиппократ модели – «зыян келтирбе», Парацельс модели – «жакшылык жасоо», деонтологиялык модель – «парзды өтөө», биоэтикалык модел – «адам укугун жана ар-намысын сыйлоо».

Ключевые слова: биомедицинская этика, модель Гиппократа – «не навреди», модель Парацельса – «делать добро», деонтологическая модель – «исполнение долга», биоэтическая модель – «уважение прав и достоинств человека».

Key words: Biomedical ethic, model of the Hippocrates–do no harm, model of Paracelsus–do goodness, deontological model, execution of obligations, bioethical model, respect for human laws and dignity.

Биоэтика адамдын өмүрүү жана өлүмүн азыркы биомедициналык каражаттар аркылуу манипуляциялоонун чектери жөнүндөгү билимдер тармагы катары илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүдө жана аларды медициналык практикада колдонууда адистер жана коомчулук тарабынан жоопкерчиликти аңдап-сезүүгө өбөлгө түзөт.

Атайын адистештирилген, ошондой эле эл аралык уюмдар белгилегендей, азыркы медициналык жетишкендиктерди колдонуу биологиялык түр иретинде белгилүү болгон адамга, анын ар-намысына бир топ коркунучтарды пайда кылат. Мындай проблемалар 1996-жылдын ноябрында Страсбургда кабыл алынган “Биология менен медицинанын жетишкендиктерин колдонууга байланыштуу адам укуктарын жана ар-намысын коргоо” жөнүндөгү Конвенцияда баса белгиленген.

Медицинанын жаңы мүмкүнчүлүктөрү адам жашоосун узартуу, ден соолугун сактоо маселелери менен эле эмес, анын өмүрүн башкаруу менен да тыгыз байланышкан.

Бул жагдай укуктук, демократиялык, социалдык мамлекетте жашаган ар бир инсандын саламаттыкты сактоо чөйрөсүндөгү “укугу” жөнүндөгү маселени актуалдаштырат [2].

КР Конституциясында белгиленгендей, инсандын ар-намысы, кадыр-баркы мамлекет тарабынан корголот. Индивиддин укугун камсыз кылуу айрыкча биомедицина күчтүү өнүккөн, азыркы социомаданий мейкиндикте жана социум менен мамлекет тарабынан негативдүү социалдык, демографиялык натыйжаларга алып келүүгө мүмкүндүк түзгөн биомедициналык чөйрөдө жөнгө салуучу нормативдүү документтердин жоктугунун негизинде зарылдык катары алдыңкы орунга чыгууда.

Ага байланыштуу биомедициналык этиканы өнүктүрүү жана аталган багытта тиешелүү билимдер менен камсыздаган, ошондой эл медицинада жаңы технологияларды колдонуу менен байланышкан этикалык кырдаалдарда адистин жүрүм-турумунун туура үлгүсүн калыптандырууга өбөлгө түзгөн азыркы медициналык билим берүүнүн системасына киргизүү максатка ылайыктуу.

Биоэтикалык проблемаларды изилдөө актуалдуулугу репродуктивдүү функциялар тармагында, жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөрдүн нравалуулугунун, этикалуулугунун критерийлерин аныктоо менен, медициналык ишмердүүлүктө моралдык нравалык маданияттын ролун жогорулатуу менен, медициналык билим берүүнүн социалдык гуманитардык блогун кайра түзүү менен, биомедицина жана саламаттыкты сактоо тармагындагы ишмердүүлүктү жөнгө салган мыйзамдарды иштеп чыгуу менен байланышкан.

Азыркы медицинанын проблемаларын этикалык көз караштан изилдөө салттуу философиялык изилдөөлөрдөгү сапаттык жаңы мамилени билдирет. Бул маселелер биринчи жолу И.Т.Фролов менен Б.Г.Юдиндин 1986-жылы жазылган “Илим тикасы: проблемалар жана дискуссиялар” аттуу монографиясында чагылдырылган. 1989-жылы экология жана коэволюция проблемаларын изилдеген В.И.Вернадскийдин Борбору тарабынан уюштурулган бүткүл дүйнөлүк илимий симпозиум глобалдык нравалуулук маселесине арналып, анда табигый илимдик жана техникалык көйгөйлөрдү чечүүдөгү нравалуулуктун ролу талдоого алынат. 1994-жылы өткөрүлгөн Бүткүл россиялык конференция илим менен техникадагы этикалык маселелерди изилдеп, философиялык-методологиялык изилдөөлөр комплексиндеги илимдин этикалык проблемаларын биринчилерден болуп маанилүү маселе катары алып чыгып, мындай багыттагы изилдөөлөрдүн актуалдуулугун баса белгилеген.

Бул жагдайда дарыгердик этиканын тарыхый моделдерин жана моралдык принциптерин изилдөө зор мааниге ээ. Ар бир доор дарыгердик ишмердүүлүктүн жаңы моделдерин, принциптерин жана проблемаларын алдыга жылдырган, андай маселелер өзгөрүүгө дуушар болуп туруучу социалдык шарттар жана медициналык практиканын өнүгүшү менен аныкталат. Дарыгердик нравалык ишмердүүлүк катары ар тараптуу тажрыйбаны камтыган биомедициналык этиканын беш негизги моделдеринде чагылдырган. Алар Аюрведа, Гиппократ, Парацельс, деонтология жана биоэтика моделдери. Ар бир модель дарыгердик кесиптин зарыл шарты болгон моралдык принциптерди камтыйт. Гиппократ моделиндеги негизги принцип “зыян келтирбе”, Парацельстин моделинде “жакшылык жаса”, деонтологиялык моделде “парз”, биоэтикада адам укугун жана кадыр-баркын урматтоо принциптери негизги орунду ээлейт. Бул принциптер конструктивдүү, система түзүүчү ролду ойноп, врачтын инсандык сапатынын руханий мейкиндигин калыптандырат [3].

Аюрведа моделине кайрыла турган болсок, бул Индияда пайда болгон медициналык билимдердин эң байыркы системасы болуп саналат. Санскрит тилинен которгондо Аюрведа “жашоо илими” же “турмуштук билим” дегенди түшүндүрөт. Ден-соолук жөнүндөгү байыркы индиялык илим жашоонун белгилүү терең концепциясына таянып, индивиддин дарттан айыгуусун өздүк таанып-билүү менен диалектикалык байланышта карайт. **Ички жана тышкы күчтөрдү айкалыштыра билүү, жан дүйнө**

жана дене гармониясы, акыл-эсти башкаруу жөндөмдүүлүгү бул окууну жашоо искусствосуна айландырган [4].

Аюрведанын негизги принцибине ылайык ой-жүгүртүү денеге өтө орчундуу таасир тийгизүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Ар кандай оорудан тышкаркы эркиндик катары ден-соолук адамдын өздүк аң-сезими менен байланыш түзө алуу даражасынан көз каранды. “Өзүнүн аң-сезимин тендей алуу жана ал абалды денеге көчүрө билүү иммунитет сыяктуу саламаттыктын жогорку деңгээлин камсыз кылат”.

Аюрведанын жоболорунун бирине ылайык дене менен аалам биримдикте аракеттенет: жаратылыштын ар бир циклине адам физиологиясынын белгилүү цикли дал келет. Биздин ички биологиялык ритмибиз курчап турган жаратылыштын тышкы ритмдеринен көз каранды, алар дененин тең салмактуулугун калыбына келтирүү үчүн гармониялык мүнөздө айкалышы зарыл.

Бүгүнкү күндө Аюрведа кванттык деңгээлдеги медицина катары бааланат (кванттык деңгээлде бизди Космостон бөлгөн чек ара жок). Байыркы грек философу айткандай, “бир эле сууга эки жолу кире албайсың, ага тынымсыз таза суулар куюлуп турат”. Бардыгы сууга окшош. Бардык нерсе агып, өзгөрүп турат. Дене да Аюрвадада айтылгандай, акыл-эстүү, аң-сезимдүү түрдө суу сыяктуу агат. Аталган медициналык, саламаттыкты чыңдоочу практикалык илим денени ооруга дуушар кылбай өз өмүрүн көзөмөлдөөнү үйрөтөт. Белгилүү философиялык концепцияны камтыган Аюрведада диний көз караштар дээрлик жок. Ал жаратылыштын законченемдүүлүктөрүнө таянып, аң-сезимдин денеге таасир тийгизүү жөндөмдүүлүгүн ишке ашырууга багытталган. Аюрведанын адамдын саламаттыгын сактоого карата жоболору үч өзгөчөлүккө ээ: табигыйлык, индивидуалдуулук, табигый белек болгон ден соолукту дарылагандан көрө алдын-ала ага кам көрүү зарыл [4].

Гиппократ модели (б.з.ч. 460-377ж.ж.). Негизги принциби-**зыян келтирбе**. Дарыгер пациенттин социалдык ишеничине ээ болот. Медицинанын атасы Гиппократтын бул принциби бүгүнкү күндө да актуалдуу болгон дарылоо принциптеринин өзөгү, дарыгердик этиканын башатында туруп, белгилүү «Антта» чагылдырылган. Гиппократ бул чакырык дарыгерге, адамга тиешелүү алсыздыкты, акыл-эс жеткис нерсеге ээ болууга мүмкүн эместигин, шашып чыгарган тез чечимдин, акталбаган ашыкча чечкиндүүлүктүн зыяндыгын эскерткен. Бул нерселер залал натыйжаларга-ятрогенияларга, туура эмес дарылоо менен оорулууга зыян келтирген. Учурга карата медкызматкердин позициясынан «зыян» формаларынын түрлөрүн айырмалоого болот:

- Жардамга муктаж адамга жардам көрсөтпөй, аракетсиздик менен зыян келтирүү;
- Жаман ой, шалаакылык менен зыян жеткирүү. Мисалы, пайда табуу максатта;
- Ката, ойлонулбаган, квалификациясыз иш-аракеттин натыйжасында келип чыккан зыян;
- Объективдүү зарылдык менен учурга ылайык жасалуучу зыяндуулук.

Парацельс модели (1493-1541ж.ж.) –**жакшылык жасоо** принциби орто кылымдарда негизделген. Дарылоо процессинин негизин түзгөн дарыгер менен пациенттин эмоционалдык контакты башкы мааниге ээ. К.Г.Юнг Парацельс жөнүндө жазган: «Парацельстен биз химиялык дарыларды түзүү тармагынын баштоочусун гана эмес, эмпирикалык психикалык дарылоо тармагынын негиздөөчүсүн да көрөбүз». Парацельс дарыларды жасоонун химиялык башатын эле күчөтпөстөн, пациентке карата индивидуалдык мамиле кылуу маселесин да курч койгон. Анын маңызы «боорукердик», «мээрбандык», «кайрымдуулук», «сооп иш», «филантропия» сөздөрү аркылуу берилет.

«Жакшылык жасоо» принциби моралдык милдет эмес, моралдык идеал катары түшүндүрүлөт. Мисалы, баланын бөйрөгүн алмаштыруу зарыл. Дарыгер өзү органын бербейт, ал милдеттүү эмес, ал эми ата-энеде жоопкерчилик болот.

Дарыгер бере ала турган, милдеттүү түрдө жасаган «жакшылык» - пациенттердин саламаттыгын камсыздоо:

Ден соолукту жоготуунун алдын алуу;

Пациент жоготкон ден соолугун тикелөө;
Дарттын прогрессивдүү өрчүшүн токтотуу;
Өлүм алдындагы оорулуунун азабын жеңилдетүү.

Деонтологиялык модель же дарыгердик этика 1840-жылы пайда болгон. Профессор Н.Н.Петров тарабынан негизделген бул моделдин башкы принциби - **нравалык тазалык, парзды өтөө**. Ал медициналык коомчулук, дарыгердин жеке акыл-эси тарабынан аныкталган «абийир кодексин» милдеттүү түрдө аткарууга негизделет. Н.Н.Петров өзүнүн «Хирургиялык деонтология маселелери» деген эмгегинде эң олуттуу эреже деп төмөнкүнү белгилейт: «Хирургия оорулуу үчүн, оорулуулар хирургия үчүн эмес». Н.Н.Петров дарыгердин этикалык нормаларынын эски эрежелерин эске алып, жаңы чектөөлөрдү түзгөн. Моралдык нормалар кылмыш укугун жынгъ салбайт, дарыгер-пациент мамилелеринин кылмыштык-процессуалдык формасы коомдук моралдын бул мамилелерди жынгъ салууга күчү жетпегенине күбө болот. Профессор И.В.Силуянованын белгилөөсү боюнча «парзды өтөө» - белгилүү талаптарды аткаруу [40].

Жогоруда каралган моделдердин ичинен **биоэтикалык модель** жана **адам укугун, намысын урматтоо** принциби өзгөчө орунда турат. Биоэтика кесиптик биомедициналык этиканын азыркы формасы катары медицинанын моралдык-этикалык проблемаларын адам укугу контекстинен карайт. Биоэтика медицина философиясынын өзгөчө формасы иретинде жашоону сактап калууга умтулат.

Медицинада инсан маселеси философиядагыдай эле өтө курч мүнөздө каралат. Пациенттин автономиясын урматтоо врачтын иш-аракетине карама-каршы мүнөзүнө карабастан оорулуунун тандоосу аныктайт дегенди билдирет. Мындай жагдайда пациенттин укугун коргоо учурунда плюралисттик социумдун нормасы жана азыркы социомаданий мейкиндиктеги жаңы реалдуулук катары бааланган баалуулуктардын чыр-чатагы пайда болот. Аталган келишпестиктерди чечүү үчүн индивиддин автономиясын сактап, колдоо максатында медицинаны, биоэтиканы, врач менен пациенттин өз ара мамилелерин структуралаштыруу зарыл. Андыктан биоэтика дарыгер менен пациенттин өз ара мамилелеринин негизинде ар бир адамдын бөлүнгүс укуктарын жана намысын коргоо, урматтоо жөнүндөгү идеяга таянат. Социалдык статусунан жана финансылык мүмкүнчүлүктөрүнөн көз карандысыз ар бир адамдын абийири, ар-намысы биринчи орунда турушу зарыл. Бул жагдайда биоэтика медицина тармагындагы чыр-чатактарды жана нравалык проблемаларды чечүүнүн негизги өбөлгөсү болуп саналат. Пациенттин автономиясы экинчи деңгээлде корголот. Биоэтиканын социалдык структураланышы этикалык комитеттерди түзүү аркылуу маданий диалогдо ишке ашат. Демек, биоэтика белгилүү билимдердин эле тармагы эмес, ооруканаларда, илимий-изилдөө мекемелеринде этикалык комитеттерге ээ болгон, калыптанган социалдык институт иретинде да каралышы максатка ылайыктуу. Атайын биоэтикалык мекемелер, уюмдар медиктер менен катар эле юристтер, диний кызматкерлер ж.б. жарандар менен да тыгыз байланышта иш алып баруулары зарыл. Алардын негизги милдети болуп медициналык биологиялык ишмердүүлүктө адам укугун коргоо максатында чыр-чатактуу кырдаалдарды чечүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу саналат [5].

Биоэтикада диалог маданияты диллемаларды, түрдүү келишпестиктерди чечүү жана өз ара келишимге, макулдаштыкка келүү өбөлгөсү катары каралат. Белгилүү болгондой, диалог кызыкдар тараптар аркылуу ортодо пайда болгон абалды ачык, чынчыл талкуулоону, өзүнүн позициясын коргоодо эс-акылдуу, аңдап-сезилген аргументтерди издөөнү, оппонентти түшүнө билүүнү, эки жакка тең пайдалуу болгон чечимдерди табууну билдирет. Демек, биоэтика-медицина философиясынын нравалык чөйрөсү. Бул жагдайда медицина пациенттерди дарылоо искусствосу эле эмес, глобалдуу проблемаларды чечүүнүн үлгүсү катары бааланышы зарыл [6]. Андыктан ар бир адамдын жашоосун сактоого жоопкерчиликти аңдап-сезген медициналык жамааттын абийири катары биоэтиканын моралдык-этикалык мазмунун эч кандай укуктук кодекстер менен алмаштырууга болбойт. Медициналык этиканын жаңы формасы иретинде баалуу болгон

биомедициналык этика чыгыш жана батыш медициналык системалардын байыркы мезгилдерден бүгүнкү күнгө чейинки жетишкендиктерин кучагына алып, жогоруда белгиленген беш медициналык моделдин баалуу жоболоруна таянат. Медицинанын бай тарыхый тажрыйбасынын негизин врачтын абийири түзөт.

Адабияттар:

1. Бадалян Л.О. Биологическое и социальное в генетике человека // Критический анализ некоторых теорий и концепций в медицине. - М.: Медицина, 1972.-С. 60-80.
2. Дубинин Н.П. Биологические и социальные факторы в развитии человека //Вопросы философии.-1977.-№2.-С. 46-57.
3. ИгнатъевВ.Н.Конвенция Совета Европы по биоэтике // Биомедицинская этика /ИгнатъевВ.Н., Лопухин Ю.М., Юдин Б.Г./ Ред. Покровский В.И. - М.: Медицина, 1997.-С. 6-29
4. Кошевенко Ю.Н. Аюрведа - Ваш путь к здоровью. - М.: Советский спорт. - 1995.- С.208.
5. Мартынов Б.В. Аюрведа: Мировоззрение и применение. -М.: Алетея, 2000.-С.84.
6. Методологические проблемы биологии и медицины / Под редакцией М.Б. Туровского. -М., 1974.- С.151.